

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ПОСТОВА КАТЕРИНА ГРИГОРІВНА

УДК:159.928.23-053.66:001.891

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦЬКИХ
ЗДІБНОСТЕЙ ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в лабораторії психології особистості ім. П. Р. Чамати Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Ковальчук Юрій Мефодійович,
Інститут обдарованої дитини НАПН України,
провідний науковий співробітник відділу
інтелектуального розвитку обдарованої особистості.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Кузьменко Віра Ульянівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри теоретичної та
консультативної психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Вінс Вікторія Анатоліївна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
доцент кафедри практичної психології.

Захист відбудеться «17» травня 2016 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «14» квітня 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Однією з провідних тенденцій, що характеризують життя і розвиток світової спільноти в наші дні, є інвестування значних фінансово-економічних ресурсів у наукові дослідження. Це зумовлено тим, що знання, здобуті у наукових дослідженнях, містять пояснювальний і креативний потенціал, який дозволяє вирішувати як фундаментальні проблеми існування людського суспільства, так і ефективно розв'язувати часткові проблеми, що виникають в окремих галузях життєдіяльності соціальних спільностей, професійних груп, індивідів.

Успіхи науки у розкритті таємниць природи, суспільства і людини, створення на їх основі інноваційних технологій сприяють розширенню масштабів і всебічному посиленню наукового потенціалу. Завдання освітньої галузі у таких умовах полягає у підтримці і посиленні цієї пріоритетної тенденції у розвитку суспільства. Найбільш ефективним і перспективним шляхом вирішення цього завдання є організація цілеспрямованої роботи з підтримки і розвитку обдарованих дітей і молоді, що виявляють схильність до підвищеної пізнавальної активності: розвиток у них передумов дослідницьких здібностей (І. П. Павлов, О. В. Запорожець, П. Я. Гальперін, О. М. Поддьяков), здійснення спеціальної освітньої підготовки до дослідницької діяльності (О. І. Савенков, С. Ю. Білоус), створення умов для якомога повнішого розкриття потенціалу їхньої обдарованості (Н. С. Лейтес, Б. Г. Ананьєв, О. Г. Ковальов, В. М. Мясичев, Е. Торндайк, О. Є. Антонова, О. Л. Музика).

Значним внеском у розробку проблеми становлення особистості через розвиток її дослідницьких здібностей стали роботи науковців, які розкривають природу цих здібностей (В. О. Моляко, О. І. Савенков, Г. Г. Колінець, Д. Б. Ельконін). Спроби вивчення психологічних умов розвитку здібностей здійснювалися в контексті фізіології, психології та педагогіки у працях І. П. Павлова, О. В. Запорожця, П. Я. Гальперіна, П. В. Сімонова. Фундаментом для розробки проблеми розвитку дослідницьких здібностей стали роботи Б. М. Теплової, Г. С. Костюка, В. М. Дружиніна, В. І. Андрєєва, В. О. Моляко, В. А. Крутецького, К. К. Платонова. Пізніше на їх основі визначено структурні компоненти дослідницьких здібностей (О. І. Савенков, О. М. Поддьяков); представлено моделі розвитку дослідницьких здібностей дітей різного віку (Г. Г. Колінець, О. М. Раздульєва, М. Н. Жафярова); запропоновано методики використання різноманітних форм та методів, що сприяють розвитку цих здібностей (В. Д. Шадриков, О. І. Савенков), досліджено особливості дослідницьких здібностей у обдарованих дітей (О. Є. Антонова).

Окремим питанням розвитку дослідницьких здібностей у різних вікових категоріях приділяли увагу вітчизняні психологи та педагоги: особливості розвитку дослідницьких здібностей дошкільників (І. В. Комарова), молодших школярів (С. А. Козачук), учнів середньої школи (математичних – Г. Г. Колінець; фізичних – Б. Г. Кременський, С. Ю. Білоус; в процесі вивчення української мови та літератури М. В. Коновальчук), студентів та молодих науковців (В. А. Бажанюк); визначено роль позашкільних закладів освіти в формуванні дослідницьких здібностей у дітей (Г. П. Пустовіт).

Теоретичний аналіз наукових джерел показав, що проблема розвитку дослідницьких здібностей розглядається в контексті системи знань про здібності, когнітивні процеси, мотивацію та поведінкові реакції. Натомість дослідницькі здібності як окреме цілісне системне утворення, що формується під впливом психологічних умов, залишилося поза увагою науковців.

Найбільш сприятливим для цілеспрямованого розвитку дослідницьких здібностей є підлітковий вік з огляду на те, що саме у цьому віці вперше починають виявляти себе здібності, необхідні для здійснення наукового дослідження: визначення проблеми, мети, гіпотези, вибору засобів дослідження, здатність до формулювання завдань та вибору шляхів їх розв'язання (С. Л. Рубінштейн, І. С. Булах). Особливо вираженими зазначені якості виявляються в обдарованих підлітків в силу більш чіткої одновекторної спрямованості їх здібностей (О. Є. Антонова, О. Л. Музика).

Водночас, залишаються нез'ясованими питання про сутність, структуру дослідницьких здібностей, їх діагностику, роль психологічних умов у розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків у процесі стихійного та педагогічно керованого впливу.

Суспільна та психологічна значущість проблеми, її недостатнє висвітлення у психологічній науці зумовили вибір теми дослідження: « **Психологічні умови розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків** ».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема входить до плану науково-дослідних робіт лабораторії психології особистості ім. П. Р. Чамати Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за напрямом «Психолого-педагогічні основи самотворення особистості» і затверджена Вченою радою інституту (протокол № 2 від 24 лютого 2011 року) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 24 травня 2011 року).

Мета дослідження полягала у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, розробці та апробації програми цілеспрямованого їх розвитку.

В основу дослідження було покладено такі *припущення*: розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків відбувається у контексті складної взаємодії чинників стихійного та педагогічно керованого процесу становлення їх когнітивної сфери; до числа провідних у їх сукупності відносяться психологічні умови, що справляють через механізми взаємодії безпосередній вплив на розвиток дослідницьких здібностей, визначальних кількісних та якісних їх характеристик, виникнення когнітивних новоутворень; ефективним способом розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах, є організація структурованої засобами науково обґрунтованої програми психолого-педагогічної роботи, що ґрунтується на використанні закономірностей розвитку пізнавально-дослідницьких можливостей індивіда підліткового віку у єдності усіх ліній зв'язку їх компонентів та психологічних умов, що ґрунтується на принципі симбіотичної функціональної взаємодії; найбільш ефективними для розвитку дослідницьких

здібностей обдарованих підлітків є технології, що забезпечують комплексну актуалізацію розвитку дослідницьких здібностей та посилення впливу функціональної активності відповідних їм психологічних умов.

Відповідно до мети та гіпотези дослідження сформульовано такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз вивчення феномена дослідницьких здібностей, встановити їх роль у розвитку особистості та з'ясувати психологічні умови розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків.

2. Визначити теоретико-методологічні основи емпіричного вивчення дослідницьких здібностей обдарованих підлітків та розробити методiku їх діагностики на основі виокремлення критеріїв та показників їх розвитку.

3. Емпірично дослідити психологічні умови розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків.

4. Обґрунтувати, розробити та апробувати програму цілеспрямованого розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків і методичні рекомендації щодо її застосування в умовах загальноосвітніх навчальних закладів.

Об'єкт дослідження – дослідницькі здібності обдарованих підлітків.

Предмет дослідження – психологічні умови розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали положення психологічної науки про розвиток особистості в онтогенезі (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, А. В. Брушлінський, С. Д. Максименко), проблеми диференціації здібностей (Г. С. Костюк, В. І. Андрєєв, І. Я. Лернер, В. О. Моляко, О. І. Савенков, Б. М. Теплов, К. К. Платонов, О. Л. Музика), феномен обдарованості (Дж. Гілфорд, Е. Торенс, Д. Б. Богоявленська, В. О. Моляко, В. У. Кузьменко, О. Є. Антонова, О. Л. Музика), особливості та закономірності розвитку особистості в підлітковому віці (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, Д. Б. Ельконін, С. Л. Рубінштейн, І. С. Кон, В. Г. Казанська, І. С. Булах, В. А. Вінс), загальні принципи навчання (Г. С. Костюк, К. Д. Ушинський), основні положення особистісного, діяльнісного, дослідницького підходів у навчанні та вихованні обдарованої особистості.

Методи дослідження: *загальнотеоретичні:* аналіз, порівняння, синтез, класифікація, узагальнення та систематизація з метою визначення термінів, теоретико-методологічних основ вивчення проблеми дослідження, розробки моделі, розвивальної програми та методичних рекомендацій;

емпіричні: психолого-педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний), спостереження, анкетування, тестування, бесіда для виявлення психологічних умов та характеристик розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків;

кількісної обробки даних: факторний аналіз, з метою виявлення експериментальним шляхом психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей підлітків; кореляційний аналіз, для встановлення взаємозалежності між умовами розвитку дослідницьких здібностей; метод експертних оцінок, для оцінки розвитку дослідницьких здібностей в контрольній та експериментальній групах на основі спостереження педагогічного колективу; метод математичної

статистики (IBM SPSS Statistics 20), використаний для інтерпретації первинних статистичних даних.

На різних етапах дослідження було використано такі *діагностичні методики*: шкала самооцінки Ч. Д. Спілбергера – Ю. Л. Ханіна, мотивація професійної діяльності (методика К. Замфір в модифікації А. Реана), тест інтелекту Дж. Равена – «Прогресивні матриці Равена», вербальний тест творчого мислення «Незвичайне використання» (К. Хеллер).

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі Національного центру «Мала академія наук України» та в школі I-III ступенів № 70 Шевченківського району м. Києва. В констатувальному експерименті взяли участь 247 учнів з 18 регіонів України.

Дослідження виконувалося в три етапи (пошуковий, дослідницько-експериментальний, узагальнюючий) впродовж 2011–2015 років.

Наукова новизна та теоретичне значення роботи:

вперше на основі теоретичних підходів (особистісний, діяльнісний, дослідницький) дослідження проблеми здійснено авторське визначення понять « дослідницькі здібності » та « дослідницькі здібності обдарованих підлітків », що представлено відповідно у формулюваннях: « *дослідницькі здібності* » – *системна складова психічної організації людини, яка виконує роль механізму здобування, збирання, переробки та концептуалізації інформації для досягнення високого ступеня об'єктивної зорієнтованості у предметній ситуації, життєвому середовищі, явищах дійсності та розділах знання про них, а також використання вироблених орієнтацій у вирішенні проблем та завдань практичної діяльності* »; « *дослідницькі здібності обдарованих підлітків* » – *система оптимально поєднаних та взаємодіючих пізнавально-особистісних якостей високого ступеня розвитку, що зумовлює активну пізнавально-дослідницьку поведінку підлітків, досягнення ними неординарних результатів у засвоєнні наукової інформації і здобуванні нових знань засобами наукових досліджень та їх застосуванні для розв'язання завдань у навчальній діяльності, інших галузях життя, а також вирішення проблем свого розвитку у перехідний період і перспективі* »; виявлено психологічні умови (сенситивності до невизначеності, орієнтаційно-пізнавальної мотивації, розвинуті когнітивні та креативні здібності та інші) та розроблено модель психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків; обґрунтовано критерії (когнітивні якості; креативні якості; орієнтаційно-пізнавальна мотивація; особистісно-когнітивні якості) і визначено рівні (низький, нижче середнього, середній, вище середнього, високий) розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків; розроблено, апробовано та доведено ефективність програми цілеспрямованого розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків;

розширено та поглиблено уявлення про дослідницькі здібності обдарованих учнів різних вікових груп та психологічні умови їх розвитку;

набула подальшого розвитку система знань про сутність, зміст, структуру та особливості розвитку дослідницьких здібностей.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що авторська методика діагностики рівнів розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків,

методики дослідження психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей та апробована програма їх цілеспрямованого розвитку можуть бути використані у роботі з цією категорією учнів шкільними психологами та педагогами. Результати проведеного теоретичного й експериментального дослідження можуть використовуватись у професійній підготовці психологів вищих навчальних закладів при вивченні вікової, педагогічної та практичної психології, а також у системі післядипломної психолого-педагогічної освіти, у діяльності психологічної служби та психологів-консультантів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження оприлюднені в доповідях на Міжнародних науково-практичних конференціях: «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави» (Гаспра, 2010, 2012), «Інноваційні концепції та технології виявлення обдарованості: світовий досвід» (Мукачево, 2012), Інформаційно-освітній простір: технологічні концепти формування» (Київ, 2013) на Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Розвиток дослідницьких здібностей обдарованих дітей та молоді» (Житомир, 2011), «Навчально-дослідницька діяльність дітей: особливості організації, психолого-дидактичний супровід, досвід роботи, перспективи» (Кіровоград, 2013), «Формування освітнього середовища навчально-дослідницької діяльності дітей у контексті наступності та перспективності» (Київ – Кіровоград – Черкаси, 2015), «Психолого-педагогічний супровід розвитку обдарованості особистості учня» (Івано-Франківськ, 2012), на семінарах: «Особистісні інтелектуальні якості обдарованого учня у підлітковому віці» (Київ, 2011), на семінарах Інституту обдарованої дитини НАПН України, засіданнях лабораторії психології особистості ім. П. Р. Чамати Інституту психології ім. Г. С. Костюка.

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів, зокрема школі I-III ступенів № 70 Шевченківського району м. Києва, (довідка № 138 від 44.06.2013), Національного центру «Мала академія наук України» (довідка № 172 від 17.06.2013), комунальний позашкільний навчальний заклад «Київська Мала академія наук учнівської молоді» (довідка № 437 від 25.12.2015), «Луцький навчально-виховний комплекс «Гімназія № 14 ім. В. Сухомлинського» Луцької міської ради Волинської області (довідка № 01-20 від 01.03.2016), Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді (довідка № 22/1-Д від 15.09.2015), Ліцей-інтернат № 23 «Кадетський корпус» Шевченківського району м. Києва (довідка № 32/1 від 26.01.2015), навчально-виховному процесі навчальних установ Вроцлава, Республіка Польща.

Публікації. Зміст дисертаційного дослідження викладено у 15 одноосібних публікаціях, з них 7 – статей у вітчизняних фахових виданнях, 3 – у зарубіжних виданнях, 5 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (352 найменувань, з них 17 – іноземною мовою) і додатків. Основний зміст викладено на 199 сторінках. Робота містить 17 таблиць, 15 рисунків на 29 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 280 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, сформульовано гіпотезу та завдання дослідження; висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи; представлено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – «**Теоретичні основи вивчення дослідницьких здібностей**» – проаналізовано підходи до вивчення дослідницьких здібностей, особливості їх розвитку у підлітковому віці та ознаки найвищого рівня їх розвитку – обдарованості, психолого-педагогічні способи роботи з обдарованими щодо дослідницької діяльності підлітками у загальноосвітньому навчальному закладі; здійснено вивчення психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, розроблено концепцію розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків і визначення понять «дослідницькі здібності» та «дослідницькі здібності обдарованих підлітків».

Загальнотеоретичні основи проблеми дослідницьких здібностей розглядаються в системі загальних напрямів розвитку психології: проблеми загальних (Г. С. Костюк, Б. М. Теплов, В. О. Моляко) та спеціальних здібностей (В. А. Крутецький, О. О. Голубева, О. Л. Музика), аналізу феномену дослідницької поведінки (О. М. Поддьяков), орієнтовно-дослідницької діяльності та вивчення орієнтовно-дослідницьких реакцій (І. П. Павлов, О. В. Запорожець, П. Я. Гальперін, П. В. Сімонов), феномену обдарованості (Дж. Гілфорд, Е. Торенс, Д. Б. Богоявленська, В. У. Кузьменко, О. Є. Антонова, О. Л. Музика).

На основі теоретичного аналізу літературних джерел встановлено, що основою формування дослідницьких здібностей є орієнтовний рефлекс (І. П. Павлов, О. В. Запорожець, П. Я. Гальперін, П. В. Сімонов), що через породження дослідницької активності переростає у стихійну дослідницьку поведінку (О. М. Поддьяков, О. І. Савенков, Д. Е. Берлайн) та є основою розвитку дослідницьких здібностей (О. І. Савенков, О. М. Поддьяков, Г. Г. Колінець).

Дослідницькі здібності трактують як комплекс усталених реакцій, що ознайомлюють тварин з довкіллям або джерелом подразнення і створюють основу для індивідуального програмування поведінки (Н. Тінберген), як поведінку, спрямовану на зменшення збудження (Д. Белен), як інструмент пошуку інформації (Дж. Файн), як здатність, що проявляється в оцінці та встановленні причинно-наслідкових зв'язків і відношень, у формуванні гіпотез, плануванні експериментів, виявленні залежностей (В. М. Дружинін), як індивідуально-психологічні особливості людини, що є психологічними умовами успішного здійснення дослідницької діяльності (О. І. Савенков).

Вагомим внеском у розвиток теоретичної психології дослідницьких здібностей є визначення їх структурних компонентів. О. І. Савенков до них відносить пошукову активність, дивергентне та конвергентне мислення; О. М. Раздульєва – мотиваційну, змістову, операційно-виконавчу та інтелектуально-творчу складові; І. В. Андреев виділяє мотиваційний, операційний та організаційний компоненти. На нашу думку, структуру дослідницьких

здібностей утворюють такі компоненти: мотиваційний особистісно-когнітивний, інтелектуальні та креативні здібності.

Встановлено, що підлітковий вік є сензитивним періодом розвитку дослідницьких здібностей, оскільки характерні для нього новоутворення є базовими для здійснення успішної дослідницької діяльності. До них відносять: підвищення пізнавального інтересу до інформаційних джерел та об'єктів, які є їх носіями (Л. М. Назарець, С. В. Рослякова); усвідомлення себе через порівняння з іншими (Д. Б. Ельконін); стрімкий розвиток процесів мислення та когнітивних процесів (Ж. Піаже, Г. Крайг, Д. Бокум); прагнення до планування та формулювання стратегії реалізації задуманого; визначення референтної групи (І. С. Кон); прагнення до самостійності; мотивація до прояву власних здібностей у певному виді діяльності (С. Л. Рубінштейн); усвідомлення процесу діяльності та значущість результатів діяльності (Д. Б. Ельконін); становлення самооцінки; прагнення до спілкування, що виражається у потребі порівняння себе з іншими (Г. Крайг, Д. Бокум); можливість висловлення власної думки, її аргументації та відстоювання (І. С. Булах); розвиток вольових якостей (Л. С. Виготський).

Обдаровані підлітки характеризуються високим рівнем мотивації досягнення (О. Л. Музика), усвідомленням та тривалістю процесу досягнення самостійно поставлених цілей (О. І. Кульчицька), здатністю ставити перед собою реальні цілі наполегливістю та самостійністю у її реалізації (Л. І. Божович), спрямованістю діяльності на майбутнє та бажанням знаходити нові шляхи вирішення проблеми.

Дослідники виокремлюють такі психологічні умови розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків: потреби обдарованих підлітків в розумовому пошуку та навантаженні (Н. С. Лейтес), мотивації дослідницької поведінки, що є сильнішою, ніж мотивація безпеки, та дослідницької ініціативності (О. М. Поддяков), єдності всіх якостей особистості, які беруть активну участь у творчій діяльності (А. В. Ярмоленко), низької оцінки мотиваційно-вольових, емоційних, інтелектуально-пізнавальних якостей або свідомого їх ігнорування як об'єктів розвитку у зв'язку з тим, що вони не вписуються в уявлення людини про себе (О. Л. Музика), єдності розвитку схильностей і здібностей у досягненнях високих показників у діяльності (О. Ф. Рибалко), обдарованості як психологічної умови розвитку людини в різних сферах діяльності (Б. Г. Ананьєв).

Зазначені положення було взято за основу теоретичного осмислення та емпіричного вивчення психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків.

У другому розділі – **«Емпіричне дослідження психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків»** – описано організаційно-методичні засади емпіричного дослідження та представлено аналіз його результатів.

Завданнями констатувального експерименту було передбачено відбір та обґрунтування критеріїв та показників розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків; виявлення впливу психологічних умов на розвиток їх дослідницьких здібностей.

За результатами теоретичного дослідження виокремлено такі критерії і показники розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків:

орієнтаційно-пізнавальної мотивації (показники – внутрішньої мотивації до дослідницької діяльності, зовнішньої позитивної мотивації до дослідницької діяльності, зовнішньої негативної мотивації до дослідницької діяльності); *когнітивних якостей* (показники – рівень інтелектуальних здібностей); *креативних якостей* (показники – швидкості, гнучкості, оригінальності мислення); *особистісно-когнітивних якостей* (показники – особистісної тривожності).

Констатувальний експеримент проведено на базі Національного центру «Мала академія наук України», що є організатором конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт школярів середньої та старшої школи. Відповідно до етапів конкурсу-захисту було сформовано чотири групи досліджуваних: переможці відбіркового етапу (n = 92), I етапу (n = 85), II етапу (n = 54), III етапу (n = 10) та призери (n = 6) конкурсу-захисту науково-дослідних робіт. Результати експерименту представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісні показники вираженості критеріїв розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків

n = 247

Критерії	Рівні розвитку дослідницьких здібностей Показники	Низький		Нижче середнього		Середній		Вище середнього		Високий	
		абс. к-сть	%	абс. к-сть	%	абс. к-сть	%	абс. к-сть	%	абс. к-сть	%
Когнітивні якості	Рівень інтелектуальних здібностей	21	8,50	85	34,41	90	36,44	35	14,17	16	6,48
Креативні якості	Гнучкість мислення	21	8,50	78	31,58	105	42,51	27	10,93	16	6,48
	Оригінальність мислення	20	8,10	43	17,41	54	21,86	76	30,77	54	21,86
	Швидкість мислення	27	10,93	58	23,48	76	30,77	46	18,62	40	16,19
Орієнтаційно пізнавальна мотивація	Внутрішня мотивація до дослідницької діяльності	6	2,43	9	3,64	22	8,91	105	42,51	105	42,51
	Зовнішня позитивна мотивація до дослідницької діяльності	18	7,29	94	38,05	90	36,44	28	11,34	17	6,88
	Зовнішня негативна мотивація до дослідницької діяльності	13	5,26	50	20,24	74	29,96	74	29,96	36	14,57
Особистісно-когнітивні якості	Особистісна тривожність	13	5,26	46	18,62	42	17,01	110	44,53	36	14,57

Отримані за результатами емпіричного дослідження дані про кількісні показники вираженості критеріїв розвитку дослідницьких здібностей дали можливість встановити загальні та часткові їх тенденції, що виявили себе у групах досліджуваних. За критерієм *когнітивних якостей* групу обдарованих підлітків з високим рівнем інтелекту і рівнем вище середнього складає 20,65 % у вибірці досліджуваних. За критерієм *креативних якостей* сумарно високого рівня їх розвитку досягли 34,54 % підлітків, рівня вище середнього – 60,22 %, що разом складає 94,76 %. За критерієм *орієнтаційно-пізнавальної мотивації* високий та вище середнього рівень внутрішньої мотивації до дослідницької діяльності

характерний для 85,02 % обдарованих підлітків. За критерієм *особистісно-когнітивних якостей* 59,10 % обдарованих підлітків виявили високий та вище середнього рівні особистісної тривожності. Виявлені показники відкрили можливість для складання психологічного портрета обдарованого у галузі дослідницької діяльності підлітка. Він відзначається високим та вище середнього рівнями розвитку інтелекту, високим рівнем креативності, високим рівнем внутрішньої мотивації до дослідницької діяльності, високим та вище середнього рівнями особистісної тривожності, вираженими показниками негативної зовнішньої мотивації, зумовленої, як можна припустити, психологічною умовою значної особистісної тривожності. Таблиця 2 містить дані про розподіл досліджуваних за рівнями розвитку у них дослідницьких здібностей.

Таблиця 2

Кількісні показники розподілу досліджуваних за рівнями розвитку у них дослідницьких здібностей

n = 247

Низький		Нижче середнього		Середній		Вище середнього		Високий	
абс. к-сть	%	абс. к-сть	%	абс. к-сть	%	абс. к-сть	%	абс. к-сть	%
8	3,24	13	5,26	65	26,32	86	34,82	75	30,36

Наведені у таблиці кількісні показники свідчать, що найчисельнішу групу досліджуваних складають підлітки з рівнем розвитку дослідницьких здібностей *вище середнього* (34,82 %), до групи з *високим рівнем* розвитку дослідницьких здібностей відноситься 30,36 % підлітків, що сумарно утворює більшість – 65,18 % від числа учасників конкурсу. До групи із *середнім рівнем* розвитку дослідницьких здібностей увійшло 26,32 % респондентів, лише 8,50 % досліджуваних – до групи з *низьким та нижче середнього рівнями* розвитку дослідницьких здібностей. Таким чином, 91,50% учасників конкурсу мають рівень розвитку дослідницьких здібностей не нижче середнього. Якщо використовувати запропонований Дж. Рензулі критерій обдарованості (обдарованість – феномен, показники вираженості якого вище середнього рівня), то 65,18 % підлітків, які взяли участь у конкурсі, підпадають під категорію обдарованих. 26,32 % підлітків, які виявили *середній рівень* розвитку дослідницьких здібностей, знаходяться на межі формального критерію обдарованості і, за певних умов, можуть увійти до групи обдарованих. Таким чином, потенційно група обдарованих підлітків у вибірці учасників конкурсу складає 91,50 %.

Виявлено тенденції розподілу досліджуваних за показником їх досягнень на відповідному етапі конкурсу та рівнем розвитку їх дослідницьких здібностей. Найбільш чисельну групу досліджуваних складають переможці II етапу конкурсу з рівнем розвитку дослідницьких здібностей *вищим за середній*, другу за чисельністю групу утворили переможці II-III етапу та призери III етапу з *високим* рівнем розвитку дослідницьких здібностей; найбільшу групу підлітків із *середнім* рівнем розвитку дослідницьких здібностей складають переможці I етапу конкурсу, а групу досліджуваних з *низьким* рівнем розвитку дослідницьких здібностей

сформували переможці відбіркового етапу конкурсу захисту наукових робіт. Таким чином, етап конкурсу як показник його рівня складності і ступінь науково-дослідних досягнень учасників на відповідному етапі конкурсу виступають показником розвитку дослідницьких здібностей підлітків, їх обдарованості за критерієм успіхів у практичній діяльності, яка природним чином містить у собі цей критерій внутрішньо.

Отримані дані підтверджують ефективність конкурсу наукових робіт як інструменту відбору обдарованих у галузі наукового пошуку школярів та оцінки рівня розвитку їх дослідницьких здібностей, а з іншого боку – засвідчують емпіричну валідність розробленої методики діагностики дослідницьких здібностей обдарованих підлітків та ідентифікації психологічних умов, що впливають на їх функціонування і розвиток.

Відповідно до виокремлених критеріїв та показників розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків визначено рівні їх розвитку: *низький* (слабкий прояв інтересу до нового; середній або низький рівень особистісної тривожності; середній, нижче середнього показник розвитку інтелектуальних та креативних здібностей; нестійка мотивація до дослідницької діяльності; фрагментарні навички організації дослідницької діяльності); *нижче середнього* (ситуативний інтерес до предметів чи явищ; середній рівень особистісної тривожності; вікові норми розвитку інтелектуальних здібностей, креативні здібності нижчі за середні, ситуативна мотивація до здійснення дослідницької діяльності; елементарні навички організації дослідницької діяльності); *середній рівень* (частковий або фрагментарний інтерес до предметів та явищ, середня або висока тривожність; високий чи вище середнього рівні розвитку інтелектуальних здібностей, середній рівень розвитку креативних здібностей, стійка мотивація до дослідницької діяльності; нижчий за середній рівень знань та навичок організації дослідницької діяльності); *вище середнього* (достатній рівень інтересу до предметів та явищ; середній або високий рівень особистісної тривожності, інтелект середній або вище середнього, високорозвинені креативні здібності, стійка мотивація до дослідницької діяльності, середній рівень знань та навичок з організації дослідницької діяльності); *високий рівень* (високий рівень прояву інтересу, низький рівень особистісної тривожності, інтелектуальні здібності середнього та вище середнього рівня, високорозвинені креативні здібності, висока мотивація до діяльності, високий рівень знань та умінь з організацій дослідницької діяльності).

Трактування виявлених характеристик у контексті орієнтації на принцип симбіотичних функціональних зв'язків у поясненні зв'язку між здібностями та внутрішніми чинниками, що справляють вплив на їх функціонування і розвиток, дали емпіричні підстави для виокремлення психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків. На вирішення цього завдання було спрямовано встановлення залежності між показником досягнень підлітків в конкурсі-захисті науково-дослідних робіт та рівнем розвитку дослідницьких здібностей доводять доцільність виокремлення таких психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей: *сенситивності до невизначеності, орієнтаційно-пізнавальної мотивації* (внутрішня ($r = ,945$; $p \leq ,01$), зовнішня позитивна ($r = ,655$; $p \leq ,01$) та зовнішня негативна мотивація ($r = -,109$; $p \leq ,05$)).

до дослідницької діяльності), *особистісно-когнітивних якостей, розвинутих когнітивних якостей, розвинутих креативних якостей* (оригінальність ($r = ,945$; $p \leq ,01$), швидкість ($r = ,136$; $p \leq ,05$), гнучкість ($r = ,132$; $p \leq ,05$), *авторитетності вчених і керівників науково-дослідною роботою, досвіду дослідницької поведінки і діяльності, престижності наукового знання* (рис 1.).

За результатами факторного аналізу встановлено, що факторами, які здійснюють визначальний вплив на розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, є *розвинуті креативні здібності, пізнавальна мотивація, особистісна мотивація та розвинуті когнітивні здібності*.

Результати проведеного емпіричного дослідження підтверджують сформульоване на основі підсумків теоретичного дослідження припущення про суттєвий вплив наведених вище психологічних умов на розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків. З цього випливає необхідність використання встановлених закономірностей у роботі з обдарованими підлітками з метою ефективного розвитку їх дослідницьких здібностей, що можливо лише при одночасному психолого-педагогічному впливові як на самі здібності, так і на психологічні умови, що визначають їх функціонування, характеристики, а відтак і процес розвитку. Важливим завданням, у зв'язку з цим, є трансформація виявлених залежностей у методичні розв'язання у процесі пошуку шляхів і форм цілеспрямованого розвитку дослідницьких здібностей обдарованих учнів підліткового віку, зокрема при створенні експериментальних дослідницьких і навчальних програм для використання у загальноосвітніх навчальних закладах.

У третьому розділі – «**Система психолого-педагогічних заходів з розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків**» – представлено модель психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, програму цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків; результати формувального експерименту, а також методичні рекомендації щодо розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків в умовах загальноосвітньої школи.

На основі теоретичного та емпіричного вивчення запропоновано модель психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, що віддзеркалює логічну схему та динаміку їх виникнення і розгортання в онтогенезі, окреслює контекст, у якому відбувається розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, виокремлює його основні етапи, механізми та динаміку (рис 1.).

На базі представлених у моделі закономірностей впливу психологічних умов на розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків розроблено програму цілеспрямованого їх розвитку у формі факультативного курсу «**Основи науково-дослідницької діяльності**». Програма націлена на розвиток дослідницьких здібностей учнів шляхом здійснення симультанного психолого-педагогічного впливу на компоненти структури дослідницьких здібностей та системи відповідних психологічних умов. Методологія симультанного впливу обрана з огляду на те, що вона відповідає психологічним особливостям обдарованих підлітків, дає можливість підбору і використання гнучких схем розвивальної роботи з ними та досягнення у якості кінцевого результату такої роботи синергетичного розвиваючого ефекту.

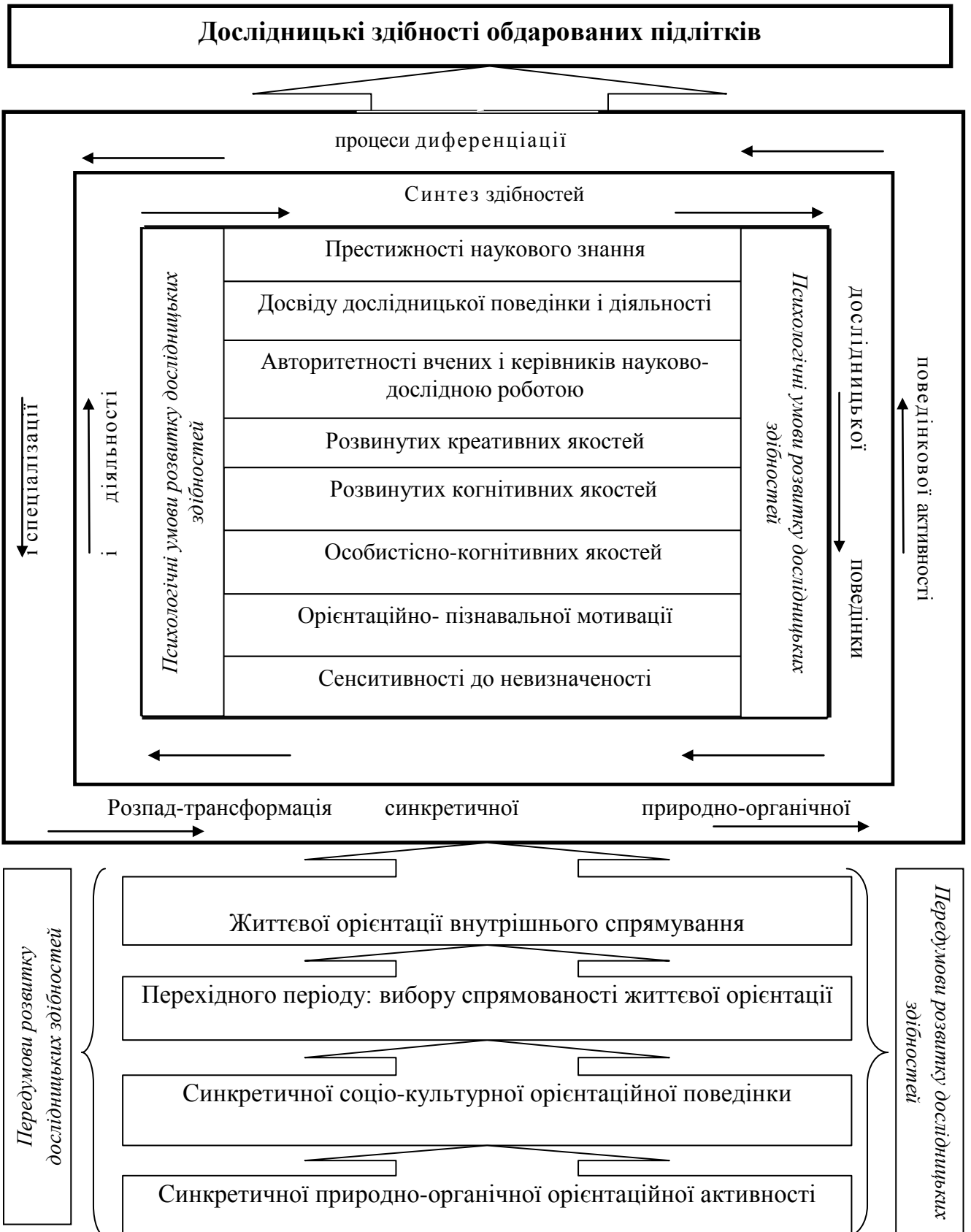

Рис 1. Модель психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків

Програма курсу складається з трьох частин. У першій частині визначено мету та завдання науково-дослідницької роботи учнів, описано структурні компоненти,

якими на цьому етапі роботи учні мають оволодіти. Зміст другої частини програми складає опис методів і форм розвитку дослідницьких здібностей учнів та стимулювання функціональної активності психологічних умов з допомогою застосування відповідних методів: (написання тез, статей, виступ, презентація, стендовий захист).

Третя частина програми висвітлює питання формування у юних дослідників психологічної готовності до захисту дослідницької роботи, що передбачає ознайомлення із загальним алгоритмом її представлення, відповіді на запитання, розвиток навичок роботи з методикою самоаналізу та рефлексії.

Програма розрахована на 35 годин (8 клас – 1 одна година на тиждень впродовж року; 10 клас – 2 години на тиждень впродовж семестру). Зміст програми, форми та методи роботи підібрано відповідно до вікових норм.

Для проведення формувального експерименту було залучено учнів восьмих та десятих школи I-III ступенів № 70 Шевченківського району м. Києва, загальною кількістю 89 осіб (8 кл – 47 учнів: 23 – експериментальна, 24 – контрольна групи; 10 кл – 42 учні: 21 – експериментальна, 21 – контрольна групи).

Результати формувального експерименту представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

Кількісні показники розвитку дослідницьких здібностей підлітків до і після проведення формувального експерименту

n = 89

Група	Етап тестування	Низький		Нижче середнього		Середній		Вище середнього		Високий	
		абс. к-сть	%	абс. к-сть	%	абс. к-сть	%	абс. к-сть	%	абс. к-сть	%
8Е n-23	I	8	34,78	7	30,43	6	26,09	2	8,69	0	0
	II	0	0	4	17,39	6	26,09	9	39,13	4	17,39
8К n-24	I	8	33,33	8	33,33	5	20,83	3	12,50	0	0
	II	7	29,16	7	29,16	6	25,00	4	16,67	0	0
10Е n-21	I	2	9,52	7	33,33	7	33,33	3	14,28	2	9,52
	II	0	0	4	19,04	6	28,57	7	33,33	4	19,04
10К n-21	I	1	4,76	6	28,57	6	28,57	5	23,80	3	14,28
	II	1	4,76	7	33,33	6	28,57	5	23,80	2	9,52

Наведені у таблиці 3 дані свідчать про позитивні зміни у розвитку дослідницьких здібностей обдарованих учнів, що відбулися після проведення формувального експерименту. В експериментальних групах не виявлено учнів з *низьким* рівнем розвитку дослідницьких здібностей; кількість осіб у групі з *нижчим за середній* рівнем розвитку серед восьмикласників зменшилася на 13,04 %, у десятикласників на 14,29 %; у групі з *середнім* рівнем розвитку дослідницьких здібностей відбулися незначні зміни; у групі з рівнем розвитку

вищим за середній кількість осіб зростає, серед восьмикласників з 8,69 % до 39,13 % у групі десятикласників з 14,28 % до 33,33 %; до групи з *високим* рівнем розвитку дослідницьких здібностей у восьмикласників віднесено 17,39 % досліджуваних у десятикласників 19,04 %.

Встановлено, що розвиток дослідницьких здібностей у різних вікових групах проходить по-різному. У восьмикласників дослідницькі здібності розвиваються активніше за рахунок зростання показників допитливості під впливом активізації компонентів зовнішньої позитивної мотивації, підвищення рівня розвитку інтелектуальних здібностей, гнучкості та оригінальності мисленневих процесів. У динаміці розвитку дослідницьких здібностей в учнів десятого класу домінують показники зростання оригінальності та швидкості мисленневих процесів, стійкості внутрішньої мотивації до дослідницької діяльності та зниження особистісної тривожності. Це свідчить про те, що у восьмикласників на розвиток дослідницьких здібностей більше впливають психологічні умови орієнтаційно-пізнавальної мотивації, розвинутих креативних і когнітивних якостей та авторитетності вчених і керівників науково-дослідною роботою; у десятикласників – сенситивності до невизначеності, особистісно-когнітивних якостей, креативних та когнітивних якостей, авторитетності вчених і керівників науково-дослідною роботою та досвіду дослідницької поведінки і діяльності.

ВИСНОВКИ

У дослідженні наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, що виявляється у здійсненні актуального для психологічної теорії і практики авторського внеску: у концептуальне осмислення феномена дослідницьких здібностей обдарованих підлітків – розкриття його психологічної сутності, характеристик, понятійне визначення; у вивчення психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків – їх виокремлення, концептуалізацію та моделювання; у розроблення методів діагностики дослідницьких здібностей обдарованих підлітків – визначення критеріїв, показників, рівнів розвитку та методик їх науково обґрунтованої оцінки; у створення ефективних технологій розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків – обґрунтування, розроблення та апробацію методів і програми цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків в умовах загальноосвітньої школи.

1. Дослідницькі здібності є невід’ємною складовою розвитку людини, особливий клас її вищих здібностей, що має своїм призначенням інформаційне забезпечення її діяльності у складних багатофакторних середовищах, які функціонують на основі багатовимірних природних, соціальних, енергетичних, техногенних, політичних, психологічних та інших мережових взаємодій. Дослідницькі здібності є здібностями високого ступеня складності. Вони укорінені у системах біологічної природи людини: фундаментом їх виникнення і розвитку є орієнтаційний рефлекс, що зумовлює орієнтаційну активність індивіда, у контексті психофізіологічних і психологічних умов якої з’являється і

формується стихійна дослідницька поведінка індивіда, що відзначається спонукальним потенціалом значної стійкості і потужності. У процесі здійснення і вдосконалення дослідницької поведінки відбувається становлення дослідницьких здібностей, найвищим рівнем розвитку яких є здібності встановлення засобами здійснення наукового дослідження нового об'єктивного знання про реальність.

Сутність феномена дослідницьких здібностей обдарованих підлітків відображають зроблені на основі концептуального бачення проблеми їх розвитку визначення змісту понять « дослідницькі здібності » та « дослідницькі здібності обдарованих підлітків », що відповідно представлені у формулюваннях: *дослідницькі здібності* – системна складова психічної організації людини, яка виконує роль механізму здобування, збирання, переробки та концептуалізації інформації для досягнення високого ступеня об'єктивної зорієнтованості у предметній ситуації, життєвому середовищі, явищах дійсності та розділах наукового знання про них, а також використання вироблених орієнтацій у вирішенні проблем та завдань практичної діяльності; *дослідницькі здібності обдарованих підлітків* – система оптимально поєднаних та взаємодіючих пізнавально-особистісних якостей високого ступеня розвитку, що зумовлює активну пізнавально-дослідницьку поведінку підлітків, досягнення ними неординарних результатів у засвоєнні наукової інформації і здобуванні нових знань засобами наукових досліджень та їх застосуванні для розв'язання завдань у навчальній діяльності, інших галузях життя, а також вирішення проблем свого розвитку у перехідний період і життєвій перспективі.

2. Психологічно найбільш інформативними є такі критерії і показники розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків: *орієнтаційно-пізнавальної мотивації* (показники – внутрішньої мотивації до дослідницької діяльності, зовнішньої позитивної мотивації до дослідницької діяльності, зовнішньої негативної мотивації до дослідницької діяльності); *когнітивних якостей* (показники – рівень інтелектуальних здібностей); *креативних якостей* (показники – швидкості, гнучкості, оригінальності мислення); *особистісно-когнітивних якостей* (показники – особистісної тривожності).

3. Оптимальним для науково обґрунтованої оцінки ступеня розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків є їх диференціація за показниками таких п'яти рівнів: *низький* (слабкий прояв інтересу до нового; середній або низький рівень особистісної тривожності; середній, нижче середнього показник розвитку інтелектуальних та креативних здібностей; нестійка мотивація до дослідницької діяльності; фрагментарні навички організації дослідницької діяльності); *нижче середнього* (ситуативний інтерес до предметів чи явищ; середній рівень особистісної тривожності; вікові норми розвитку інтелектуальних здібностей, креативні здібності нижчі за середні, ситуативна мотивація до здійснення дослідницької діяльності; елементарні навички організації дослідницької діяльності); *середній рівень* (частковий або фрагментарний інтерес до предметів та явищ, середня або висока тривожність; високий чи вище середнього рівні розвитку інтелектуальних здібностей, середній рівень розвитку креативних здібностей, стійка мотивація до дослідницької діяльності; нижчий за середній рівень знань та навичок організації дослідницької

діяльності); *вище середнього* (достатній рівень інтересу до предметів та явищ; середній або високий рівень особистісної тривожності, інтелект середній або вище середнього, високорозвинені креативні здібності, стійка мотивація до дослідницької діяльності, середній рівень знань та навичок з організації дослідницької діяльності); *високий рівень* (високий рівень прояву інтересу, низький рівень особистісної тривожності, інтелектуальні здібності середнього та вище середнього рівня, високорозвинені креативні здібності, висока мотивація до діяльності, високий рівень знань та умінь з організації дослідницької діяльності).

4. Концептуальним та практичним потребам фахівців, які працюють з обдарованими у сфері наукових досліджень підлітками, відповідає розроблена й експериментально апробована модель психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, що віддзеркалює закономірності, етапи, феноменологію форм стихійного та цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу, рушійні чинники та динаміку цього процесу. Дослідницькі здібності зароджуються, зазнають змін, розвитку і вдосконалення у контексті специфічних психологічних *передумов*, визначальними серед яких є такі: *синкретичної природно-органічної орієнтаційної активності, синкретичної соціо-культурної орієнтаційної поведінки, перехідного періоду: вибору спрямованості життєвої орієнтації, життєвої орієнтації внутрішнього спрямування*. Значущими щодо впливу на розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків є такі **психологічні умови**: *сенситивності до невизначеності, орієнтаційно-пізнавальної мотивації, особистісно-когнітивних якостей, розвинутих когнітивних якостей, розвинутих креативних якостей, авторитетності вчених і керівників науково-дослідною роботою, досвіду дослідницької поведінки і діяльності, престижності наукового знання*.

5. Інструментом ефективного цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків слугує використання розробленої та експериментально апробованої у дослідженні програми організованої дослідницької діяльності підлітків, що є основою факультативного курсу «Основи науково-дослідницької діяльності». Інтегрована система психолого-педагогічного впливу на дослідницькі здібності обдарованих підлітків у процесі їх дослідницького навчання в загальноосвітньому навчальному закладі забезпечує розвиток їх пізнавальної активності, цілеспрямованої дослідницької поведінки, когнітивних та креативних здібностей; усталення і збагачення орієнтаційно-пізнавальної мотивації до дослідницької діяльності; свідомий вибір спрямованості життєвої орієнтації; націленість пізнавального інтересу на закони структурної організації природних та соціальних феноменів; формування потреби у постійній взаємодії з референтною групою та в групах за інтересами; розвиток здібностей презентації результатів дослідницької діяльності, що сприяє підвищенню самооцінки підлітків, їх самовдосконаленню та самоствердженню.

У процесі експериментального дослідницького навчання обдарованих підлітків, організованого з допомогою інструментів програми, досягнуто позитивної динаміки розвитку компонентів дослідницьких здібностей в експериментальних групах, що засвідчує якісна зміна значущих характеристик

дослідницьких здібностей: когнітивних здібностей (інтелектуальні здібності, швидкість, гнучкість мисленневих процесів), креативних здібностей (оригінальності мисленневих процесів, швидкість продукування кількості ідей, уникнення стереотипних форм поведінки), допитливості (пізнавальна активність, внутрішня дослідницька мотивація, зовнішня позитивна мотивація до дослідницької діяльності, сенситивність до невизначеності, стійкий інтерес до наукового знання), особистісно-когнітивних якостей (внутрішня спрямованість життєвої орієнтації, трансформація особистісної тривожності у форми дослідницької інтуїції).

Розроблено методичні рекомендації для педагогів та психологів щодо підвищення рівня розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків шляхом залучення їх до дослідницької діяльності.

Подальша перспектива дослідження проблеми полягає у поглибленні теоретико-емпіричного дослідження впливу психолого-педагогічних умов у єдності їх складників і форм на розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків.

Статі у вітчизняних фахових виданнях

1. Постова К. Г. Підтримка розвитку обдарованості через дослідницьку діяльність у підлітковому віці / К. Г. Постова // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2011. – № 5 – С. 49–54.

2. Постова К. Г. Аналіз моделей обдарованості у працях зарубіжних та вітчизняних учених / К. Г. Постова // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2011. – № 6 – С. 72–82.

3. Постова К. Г. Історія вивчення дослідницьких здібностей особистості / К. Г. Постова // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2012. – № 7 – С. 73–79.

4. Постова К. Г. Основні підходи щодо розвитку здібностей особистості / К. Г. Постова // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2012. – № 9 – С. 21–27.

5. Постова К. Г. Передумови розвитку дослідницьких здібностей в підлітковому віці / К. Г. Постова // Горизонти освіти [Психологія Педагогіка науково-методичний журнал]. – Севастополь.: 2013. – № 3. – С. 134–138.

6. Постова К. Г. Аналіз основних концепцій дослідницьких здібностей / К. Г. Постова // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2013. – № 11 – С. 138–146.

7. Постова К. Г. Визначення показників розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків / К. Г. Постова // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2014 – № 1 (12) – С. 127–134.

Статті у зарубіжних фахових виданнях

8. Постова Е. Г. Андрей Стасюк – психологический портрет / Е. Г. Постова // Одаренный ребенок. – М.: 2013. – № 3 – С. 158–160.

9. Постова Е. Г. Развитие исследовательских способностей одаренных школьников. Факультатив «Основы научно-исследовательской деятельности» / Е. Г. Постова // Одаренный ребенок. – М.: 2013. – № 5 – С. 58–68.

10. Постова Е. Г. Изучение уровня развития исследовательских способностей одаренных подростков / Е. Г. Постова // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии – Новосибирск: 2014. – № 1(36) – С. 64–68.

Матеріали наукових конференцій

11. Постова К. Г. Основні методи роботи з організації дослідницької діяльності в інформаційно-освітньому просторі / К.Г. Постова // Інформаційно-освітній простір: технологічні концепти формування : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.(Київ, 29-30 жовтня 2013 р.) / К., 2013. – 171 с. С. 133 – 136

12. Постова К. Г. Дослідницькі здібності – основа науково-дослідницької діяльності/ К.Г. Постова // Навчально-дослідницька діяльність дітей: особливості організації, психолого-дидактичний супровід, досвід роботи, перспективи : матеріали Всеукр наук-практ. Конф (Кіровоград, 16–17 квітня 2013 р.) М-во освіти і науки України, Кіровоградський обл. ін.-т післядипл.педагог. освіти ім. В.О. Сухомлинського. – Кіровоград : ТОВ «ПОЛІМЕД-Сервіс», 2013. –176 с. С. 118 – 120.

13. Postova K. The concept model of psychological conditions of research abilities in adolescents // Proceedings of the VII International Academic Congress "Innovation in the Modern World" (Australia, Sydney, 18-20 May 2015). "Sydney University Press", 2015. – P. 253–257.

14. Постова К. Г. Забезпечення психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків в навчально-виховному процесі // International scientific-practical congress of pedagogues, psychologists and madics "Driven to discover" (Geneva, Switzerland, the 5th of June, 2015). Publishing Center of the European Association of pedagogues and psychologists "Science", Geneva, 2015, p. 288, – P. 143–146.

15. Постова К. Г. Дослідницький підхід у навчанні обдарованих підлітків / К. Г. Постова // Формування освітнього середовища навчально-дослідницької діяльності дітей у контексті наступності та перспективності : матеріали Всеукр. наук-практ. конф. з міжнародною участю (Київ-Черкаси-Кіровоград, 22–23 квітня 2015 р.). – К., 2015. – С.127–129.

АНОТАЦІЇ

Постова К. Г. Психологічні умови розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків. – Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків. Визначено поняття « дослідницькі здібності » та « дослідницькі здібності обдарованих підлітків »; критерії (когнітивні якості,

креативні якості, орієнтаційно-пізнавальна мотивація, особистісно-когнітивні якості); показники (рівень інтелектуальних здібностей, гнучкість мислення, оригінальність мислення, швидкість мислення, внутрішня мотивація до дослідницької діяльності, зовнішня позитивна мотивація до дослідницької діяльності, зовнішня негативна мотивація до дослідницької діяльності, особистісна тривожність); рівні (низький, нижче середнього, середній, вище середнього, високий) та психологічні умови (сенситивність до невизначеності, орієнтаційно-пізнавальна мотивація, особистісно-когнітивні якості, розвинуті когнітивні якості, розвинуті креативні якості, авторитет вчених і керівників науково-дослідною роботою, досвід дослідницької поведінки і діяльності, престижність наукового знання).

Обґрунтовано, розроблено та апробовано програму розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків. Ефективність програми доведено позитивною динамікою показників (рівень інтелектуальних здібностей, гнучкість, оригінальність, швидкість мислення, мотивації) розвитку дослідницьких здібностей у підлітків. На основі результатів проведеного дослідження розроблено методичні рекомендації для педагогів та психологів щодо підвищення рівня розвитку дослідницьких здібностей підлітків.

Ключові слова: здібності, підліток, розвиток, обдарованість, дослідницькі здібності, дослідницька поведінка, пошукова активність, мотивація, дослідницька діяльність.

Постова Е. Г. Психологические условия развития исследовательских способностей одаренных подростков. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию проблемы развития исследовательских способностей одаренных подростков. Определено содержание понятий: «*исследовательские способности*» – системная составляющая психической организации человека, которая выполняет функцию механизма получения, сбора, переработки и концептуализации информации для достижения высокой степени объективной ориентированности в предметной ситуации, жизненной среде, явлениях действительности и разделах знаний о них, а также использование выработанных ориентаций в решении проблем и задач практической деятельности; «*исследовательские способности одаренных подростков*» – система оптимально сочетающихся и эффективно взаимодействующих познавательно-личностных качеств на высоком уровне развития, проявлением которых является познавательно-исследовательское поведение подростков, достижение ими неординарных результатов в усвоении научной информации, приобретение знаний средствами научных исследований и их применение для решения задач в учебной и других сферах жизнедеятельности, а также самостоятельное решение проблем развития в переходный возрастной период и в перспективе»; установлены критерии

развития исследовательских способностей одаренных подростков (когнитивные качества, креативные качества, ориентировочно-познавательная мотивация, личностно-когнитивные качества); показатели развития (уровень интеллектуальных способностей, гибкость мышления, оригинальность мышления, скорость мышления, внутренняя мотивация к исследовательской деятельности, внешняя положительная мотивация к исследовательской деятельности, внешняя отрицательная мотивация к исследовательской деятельности, личностная тревожность) соответственные уровни (низкий, ниже среднего, средний, выше среднего, высокий) и психологические условия (сензитивность к неопределенности, ориентировочно - познавательная мотивация, личностно-когнитивные качества, развитые когнитивные качества, развитые креативные качества, авторитет ученых и руководителей научно-исследовательской работы, опыт исследовательского поведения и деятельности, престижность научного знания).

Предложена модель психологических условий развития исследовательских способностей одаренных подростков, которая отражает логическую схему и динамику их возникновения и развития в онтогенезе, определяет контекст, в котором происходит развитие исследовательских способностей одаренных подростков, выделяет его основные этапы, механизмы и динамику.

Обоснована, разработана и апробирована программа развития исследовательских способностей одаренных подростков. Эффективность программы доказана положительной динамикой показателей (уровень интеллектуальных способностей, гибкость, оригинальность, скорость мышления, мотивация) развития исследовательских способностей у подростков. На основе результатов проведенного исследования разработаны методические рекомендации для педагогов и психологов по повышению уровня развития исследовательских способностей подростков.

Ключевые слова: способности, подросток, развитие, одаренность, исследовательские способности, исследовательское поведение, поисковая активность, мотивация, исследовательская деятельность.

Postova K. G. The psychological conditions of gifted adolescents' research abilities development. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Psychological Science degree. Specialty 19.00.07. – Pedagogical and age Psychology. – The National pedagogical university named after M. P. Drahomanov, Kyiv, 2016.

The dissertation focuses on the research of gifted adolescents' abilities. The concept of "research skills" and "research abilities of gifted teens" are defined; the criteria (such as cognitive and creative qualities, orientation and cognitive motivation, personal cognitive qualities); indicators: (level of intellectual abilities, flexibility of thought, originality of thinking, speed of thought, inner motivation to research, external positive motivation for research, external negative motivation for research, personal anxiety); levels (low, below average, average, above average, high) and psychological conditions: sensitivity to uncertainty, orientation and cognitive motivation, personal cognitive qualities, developed cognitive qualities, developed creative quality, scientists

and scientific supervisors authority, researching experience, the prestige of scientific knowledge.

The program of research abilities of gifted adolescents is grounded, worked out and tested. The effectiveness of the program proved positive dynamics of indicators (level of intellectual abilities, flexibility, originality, speed of thinking, motivation) development of adolescents' research skills. Basing on the results of the research the guide of improvement the level of adolescents' research abilities was worked out for the teachers and psychologists.

Keywords: abilities, adolescent, development, giftedness, research skills, research behavior, search activity, motivation, research.

Підписано до друку 01.04.2016 р. Формат 60×84 1/16
Папір офс. 80 г/м². Друк цифровий. Умов. друк. арк. 0,9
Наклад 100 прим. Зам. № 0204
Віддруковано: Інститут обдарованої дитини НАПН України
04053, Україна, м. Київ, вул. Артема, 52-Д
тел./факс: (044) 481-27-27
E-mail: iod@iod.gov.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 3366 від 13.01.2009 р.